

نقش و جایگاه صوت و لحن در مهندسی تلاوت قرآن

سعید بیژنی اول^۱

ارائه در هفدهمین نشست تخصصی اساتید، قاریان و حافظان قرآن کریم

شورای عالی قرآن - تهران - بهمن ماه ۱۴۰۱

چاپ در سالنامه قرآنی پژوهشی نبا - سال چهارم - ۱۴۰۲

چکیده

مهندسی تلاوت یکی از واژگان مورد تأکید بزرگان و اساتید قرآنی کشور و دغدغه‌ای نوین در عرصه هنر تلاوت قرآن کریم بوده که نقش و جایگاه صوت و کاربست آن در تلاوت و به کارگیری مقامات و الحان متناسب و همگن با صوت قاری، بسیار حائز اهمیت می‌باشد. در بخش‌های ابتدایی این مقاله به تبیین مسأله، طرح سؤال اصلی و ذکر سوابق و پیشینه موجود در این باب پرداخته شده است. در بخش‌های میانی مقاله، ضمن بیان تعاریف مختلف از واژگان کلیدی، برخی از اصول کلی و لازم الاجرا معرفی و مهم‌ترین شاخص‌های صوتی و لحنی و زیر شاخه‌های لازم، مرتبط و اثرگذار آن در یک تلاوت مهندسی شده از منظر اصوات و الحان، ارائه و مورد بررسی قرار گرفته است. در بخش دیگر از مقاله، به معرفی برخی از الزامات و عوامل مؤثر بیرونی و درونی و زیرساخت‌های لازم در جهت ارتقاء رویکرد صوتی و لحنی مرتبط با مهندسی تلاوت اشاره شده است. در بخش نتیجه‌گیری توصیه شده. قاریان و تمامی افراد مستعد که بنا دارند از صوت و مقامات در اجرای برنامه خود بهره ببرند، در ابتدا و پس از گذراندن علوم مقدماتی و لازم، باید با شناخت کافی و دقیق از روحیات، احساسات، ویژگی‌های صوتی، هوش و گوش موسیقائی و ده‌ها آیت دیگر، تلاوت خود را عالمانه و براساس یکسری اصول و شاخص‌های مهم و کلیدی صوتی و لحنی مورد بررسی و کارشناسی قراردادده تا بتوانند طراحی و مهندسی متناسب، انحصاری و تقریباً دقیق را در خدمت القاء مفاهیم و مضامین آیات قرار دهند. پابندی به این مهندسی و پرهیز از اعمال تغییرات مکرر و باز مهندسی‌های بدون پشتوانه، بدون شک در افزایش سطح مهارت بسیار حائز اهمیت می‌باشد.

واژگان کلیدی: مهندسی تلاوت، صوت، لحن

مقدمه و بیان مسأله

هنر تلاوت قرآن کریم از جمله هنرهای زیبا و اثرگذار جهان اسلام بوده که تاکنون توانسته خیل مشتاقان و علاقه‌مندان به ساحت مقدس قرآن و مکتب اسلام و مسلمانی را روز به روز افزایش دهد. شنیدن آیات روح بخش الهی با صدایی ملکوتی و جانبخش در کنار القاء مفاهیم و مضامین وسیع و اثرگذار کلام خداوند متعال، بدون شک گوش ظاهر و باطن هر شنونده‌ای را متأثر و مشعوف می‌نماید. به نحوی که می‌تواند انسانی را از سایر مکاتب به مکتب اسلام علاقه‌مند نموده و موجب برجسته شدن نمادهای واقعی دین مبین اسلام گردد.

بدیهی است مهم‌ترین ابزار و وسیله‌ای که می‌تواند این دلربایی، محبوبیت و تأثیر را ایجاد نماید صدایی ارزشمند و ملکوتی است که با بکارگیری بجا، دقیق و فنی آن در کنار مجموعه‌ای از الحان و مقامات متناسب با خودش می‌تواند فضایی بس مؤثر و انگیزاننده را برای مخاطب مهیا سازد. استاد عبدالباسط با صدایی زیبا و مهارتی دقیق در بهره‌گیری از داشته‌ها، توانسته در فرازی چون «لَوْ أَنْزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ ...» (حشر: ۲۱)، این مهم را در عین سادگی بخوبی برآورده سازد. شاید اگر کمی مدیریت صدا متفاوت‌تر و ملودی پیچیده‌تر از این انتخاب می‌شد، تأثیر آن بدین مقدار نبود.

این مثال و ده‌ها مثال دیگر از مجموعه تلاوت‌ها و فرازهای اساتید مصری شاهد بر این ادعاست. تمام این خصیصه‌های زیبا و مهندسی شده را می‌توان در فراز «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ و ...» (اسرا: ۹)، استاد ابوالعینین شعیب نیز دنبال نمود. این گونه طراحی‌های درونی و رنگ آمیزی‌های دلربا و هنرمندانه در تلاوت قاریان کم نیست. فرازهای زیبا و فاخر در تلاوت‌های اساتیدی چون استاد مصطفی اسماعیل، استاد محمد صدیق منشاوی، استاد عبدالعزیز صباد، استاد غلوش، استاد شحات محمد انور، استاد احمد شیب، استاد محمد الیثی و ... همه و همه گواه بر این موضوع است که توانسته‌اند اصوات و الحان را با بهترین کیفیت و در بهینه‌ترین حالت در هم آمیخته و مدیریت نموده بطوری که مستمع کمال لذت و حظ معنوی را با استماع این تلاوت‌ها می‌تواند داشته باشد.

بدون شک این گونه برجستگی و این شکل اثرگذاری اتفاقی و تصادفی نیست و قطعاً مجموعه‌ای از عوامل مادی (مغز، حنجره، گوش و دانش موسیقائی و فنون تلاوت) و معنوی (حس درونی، فهم آیات، خشوع و ...) می‌تواند در خلق یک تلاوت ممتاز و هنری کاملاً مشهود باشد.

تلاوتی که بطور مستمر و کامل به ابزار مادی وابسته باشد، قاری را دلسرد و بی‌انگیزه کرده و مخاطب را از درک معنا و محتوا و لمس توانائی او دور می‌سازد. قطعاً در تلاوت‌های بدون حس و روح (فاقد ابزارهای معنوی)، نماد و نموده‌های هنری کم‌رنگ است. بدان معنا که داشتن صدایی زیبا، با شدت و انعطافی خوب و تحریرهای فوق العاده و ... به تنهایی ضامن خلق یک تلاوت فاخر نیست، زمانی می‌توان انتظار تلاوتی اثرگذار و ممتاز را داشت که بتوان همزمان با استفاده هنرمندانه و عالمانه از این ویژگی‌های صوتی و لحنی، احساس بیان کلام الهی و اخلاص و خشوع را در تلاوت، جاری و ساری نمود. معمولاً قراء مصری با کمک صدا و الحان، ذوق و هنرشان را در خدمت القاء مفاهیم و معانی آیات قرار می‌

دهند. آنان در تلاوت‌های خود، به دنبال اجرای نغمات جدید و تحریرهای رنگارنگ نیستند، بلکه سعی دارند روح و حس درونی خود را که الهام گرفته از آیات الهی است، نشان داده و غنای معنوی بخشند. (بیژنی اول، مهندسی صدا، ۱۳۹۴: ۳۱)

هنگامی که از پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله وسلم) سؤال شد که چه کسی قرآن را از همه چیز نیکوتر می‌خواند؟ ایشان فرمودند: مَنْ إِذَا سَمِعَتْ قِرَاءَتَهُ رَأَيْتَ أَنَّهُ يَخْشَى اللَّهَ (محمّدی ری شهری، منتخب میزان الحکمه، ۱۳۹۳: حدیث ۵۱۹۰) کسی که "هرگاه تلاوت او را بشنوی خداترسی را در تلاوت او ببینی".

قطعاً کلیدیترین نکته در قرائت قرآن، ارائه پیام آن است. در واقع مهم‌ترین رسالت قاری قرآن رساندن پیام و مفهوم آیه به بهترین شکل ممکن می‌باشد. بنابراین گاه در مورد قرآء بزرگ و طلایه‌داران تلاوت عباراتی همچون "صوت خاشع" یا "تلاوت خاشع" به کار رفته که هر دو به معنای این است که تلاوت قاری مورد نظر از قلب او خارج و به قلب مستمعین وارد گردیده و دل‌های مردم با استماع تلاوت‌های او به نور ایمان و معنویت روشن می‌شود. در تاریخ اسلام مردان و زنانی بسیار بوده‌اند که با شنیدن یک آیه منقلب شده و زندگی خود را پیدا کردند و توانستند با درک عمیق آیه با جان و دل خود راه صدساله را در یک شب پیمایند. اگر انسان آماده باشد، فهم یک آیه هم می‌تواند در او انقلاب ایجاد کند، انقلابی که او را به درک والایی از قرآن برساند. (شاه‌میوه اصفهانی، معماری تلاوت، ۱۳۸۹: ۱۴۷)

امام صادق (علیه السلام) درباره آیه شریفه: «الَّذِينَ ءَاتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ» (بقره: ۱۲۱) کسانی که به ایشان کتاب دادیم آن را تلاوت می‌کنند آن طور که شایسته تلاوت آن است. فرمودند: ایشان کسانی هستند که آیاتش را شمرده می‌خوانند. سعی در فهم معانی آن دارند، به فرمان‌های آن عمل می‌کنند، به وعده‌های آن امیدوار و از عذابش می‌ترسند، از داستان‌هایش سرمشق می‌گیرند، از مثل‌های آن پند می‌گیرند، اوامر آن را به جا می‌آورند و از نواهی آن اجتناب می‌کنند. (محمّدی ری شهری، منتخب میزان الحکمه، ۱۳۹۳: ح ۵۱۹۲).

تلاوت در جمع، یک هنر مقدّس است. این هنر که در شمار برترین هنرهای قدسی است باید در خدمت ذکر و در خدمت دعوت باشد؛ این، وسیله دعوت الی الله است؛ با این شکل بایستی به آن نگاه کنید. باید جوری باشد که «وَإِذَا تُلِّيتَ عَلَيْهِمْ ءَايَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا» (انفال: ۲): «وقتی شما قرآن می‌خوانید ایمان من افزایش پیدا کند؛ ایمان مستمعان بایستی افزایش پیدا کند. یک مقداری از این به عهده‌ی شما است که شما باید این کار را انجام بدهید، تا حدود زیادی بر عهده ی قاری است».

یکی دیگر از خصوصیات قرآء مصری، اعتقاد و باور به داشته‌ها و توانایی‌های فنی خود و نحوه به کارگیری آن‌ها می‌باشد. آنان با مدد گرفتن از ابزارهای مادی و هنری، در رساندن معانی آیات قرآن به مستمع و مخاطب خود تلاش نموده و با دیگر قراء در رقابت هستند. آنان به جنبه‌های معنوی و تأثیرگذار هنر تلاوت بر جذب مخاطب کلام الهی باور داشته و در عمل، تمام توان خود را با ابزارهای مادی و هنری پیاده می‌نمایند.

بنابراین مهندسی و مدیریت دو رکن مهم در یک تلاوت می‌باشد که در ابتدا (مهندسی) قاری باید چیدمان و طراحی هوشمندانه، عالمانه و متناسب با داشته‌ها و ظرفیت خود تعریف نموده تا بتواند رویکردی اثرگذار و کارآ را در تلاوت خود مهندسی، جانمایی و تدقیق کند. در مرحله بعد (مدیریت) نیز قاری باید بتواند حین اجرا و تلاوت، تک تک این عوامل را به موقع و با کیفیت، طبق برنامه‌ای تعریف و تدوین شده، به کارگیری و مدیریت نماید.

بدون شک در این مسیر، نحوه رسیدن به جانمایی مطلوب و شایسته صدا، چیدمان لحنی متناسب با نقاط قوت صدا (دوری از نقاط ضعف صدا)، تعریف سایر حدود و ثغور صوتی و لحنی منحصر بفرد قاری با هدف بیشترین تأثیرگذاری بر مخاطب، از جمله عوامل مهم تعیین کننده سطح اجرای کیفی یک تلاوت و از مهم‌ترین دغدغه‌های فعلی قراء کشورمان در تمامی سطوح (به ویژه قاریانی که دارای سطوح بالاتر هستند) می‌باشد. عدم وجود رویه‌های علمی و تجربی متقن و الگوهای مناسب در جریان تلاوت حرفه‌ای ایران و همچنین وجود بسترها و زیرساخت‌های ناهماهنگ و غیر کارشناسی، می‌تواند دلیلی بر تهیه و تنظیم این گونه مقالات و مستندات علمی و پژوهشی در این حوزه شود تا در آینده‌های نه چندان دور شاهد جهش جدی و جدید در عرصه تلاوت جهان اسلام توسط قراء ایرانی باشیم.

حال با توجه به بیان این مقدمه و اهمیت مهندسی و مدیریت تلاوت، این سؤال مطرح می‌شود که:

۱- نقش و جایگاه صوت و صدای اثرگذار به عنوان بهترین عامل ماندگاری در اذهان و گوش‌های مستمعین و مخاطبین و نقش الحان و نحوه چیدمان آن در مهندسی تلاوت چیست؟

۲- چه شاخص‌ها و زیرشاخص‌های صوتی و لحنی می‌تواند مهندسی تلاوت را به بهترین شکل رقم بزند؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

مهندسی

از واژه "مهندسی" و "مهندس" در مقالات متعدد، تعاریف متنوعی بیان شده که به خصوصیات کاربردی آن نیز اشاره شده است. بدیهی است مرور بر ویژگی‌های خاص یک مهندس می‌تواند اهمیت و تأثیر کار او را بیشتر جلوه دهد. حال برای آشنایی و شناخت بهتر این واژه به بیان برخی از این تعاریف و خصوصیات ذکر شده می‌پردازیم.

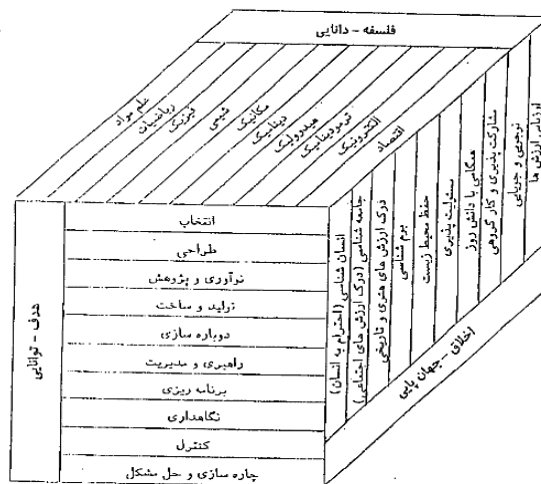
واژه‌های مهندس، هندسی و مهندسی در کاربردهای صحیح و بسیار نزدیک به مفهوم واقعی آن در معانی نظیر طراح، خلاق، نوآور، اندیشمند، مدیر، چاره‌ساز، شمارگر، حساب‌دان، هندسه‌دان، و هوشمند به کار رفته است. مهندسی یا دانش عملی عبارت است از شناختی که انسان از آن بهره‌برداری عملی می‌کند و آن را در سازندگی جامعه خویش به کار می‌بندد.

مهندسی عبارت است از استعدادهای ذاتی و پرورش یافته برای نوآوری، خلق و طراحی احسن که با آگاهی‌های علمی‌زمان همراه است (حجازی، ۱۳۷۷).

مهندسی در اصل به معنای آمیزش علم و عمل (دانایی و توانایی) با بهره‌گیری از استعدادهای ذاتی، ابتکاری و خلاق پرورش یافته است که به صورت‌های گوناگون در ساخت تمامی محصولات انسان ساخته بروز می‌کند.

در قالب جدولی سه بعدی (جدول ۱) می‌توان خصوصیات و ویژگی‌های یک مهندس به طور کامل بیان نمود (حجازی، ۱۳۸۱):

جدول (۱). نمودار توجیهی هدف، فلسفه و اخلاق مهندسی

تلاوت

واژه "تلاوت" یکی از صورت‌های مصدري ریشه «ت - ل - و» و به معنای خواندن است. به نوشته ابن فارس این ریشه يك معنا بیش ندارد و آن در پی آمدن (إتباع، اتباع) است و چون در خواندن قرآن آیات در پی یکدیگر می‌آیند، به آن «تلاوت القرآن» گفته شده است (ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ق: ۳۵۱/۱).

راغب اصفهانی نیز همین معنا را برای ریشه مذکور بیان کرده و گفته است: «به خواندن قرآن و اندیشیدن در معانی آن تلاوت می‌گویند. واژه تلاوت تنها درباره کتاب‌های آسمانی به ویژه قرآن کریم بکار گرفته می‌شود که با احترام و تکریم همراه است و پس از خواندن آن، عمل بدان نیز لازم است.» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ ق: ۱۶۷)

برخی از کاربردهای قرآنی واژه "تلاوت" عبارتند از: دنبال کردن و به دنبال چیزی آمدن، متابعت و دنبال کردن الفاظ و معانی، خواندن بر دیگران و خواندن آیات. (شعاعی و خانی، ۱۳۹۹)

صوت

تعاریف متعدد علمی و کاربردی درباره واژه صدا و صوت ارائه گردیده است که در زیر به برخی از آن‌ها اشاره خواهد شد:

۱ Voice

۲ Sound

تعریف اول: «صوت ارتعاشی است که در فضای مادی منتشر می‌شود و گوش انسان را متأثر می‌سازد.» (شهمیری، صداشناسی موسیقی، ۱۳۴۹: ۱۱)

تعریف دوم: «صوت پدیده‌ای است که انسان آن را به یاری دستگاه شنوایی خویش درک می‌کند و در نتیجه ارتعاش اجسام تولید می‌شود و در محیط مادی انتشار می‌یابد» (منصوری، تئوری بنیادی موسیقی، ۱۴۰۱: ۲۱).

تعریف سوم با بیان توضیحات کاربردی توانسته واژه «صوت» را به صورت کامل‌تر معرفی نماید: «واژه‌های صدا و صوت معمولاً در معنای مترادفی به کار می‌رود. با این حال مفهوم و معنای صدا، عام‌تر از مفهوم و معنای صوت است. صدا جنبه ارثی دارد و میزان توارث در آن یکسان نیست.

صدا را می‌توان با یک نگرش دقیق و هنری، به دو بخش مهم تقسیم نمود. (بیژنی اول، مهندسی صدا، ۱۳۹۴: ۵۹):

الف) صدای ذاتی؛ منظور صدای ارثی و ژنتیکی است.

ب) صدای عارضی؛ منظور صدای اکتسابی، فنون و هنرهای صوتی است.»

تعریف چهارم: «صوت به معنای بانگ و آواز و صدایی است که از به ارتعاش در آمدن تارهای صوتی به وسیله جریان هوا ایجاد می‌شود و به گوش ما می‌رسد. در قرائت قرآن منظور همان صدای قاری با ویژگی‌هایی چون دامنه، شدت، طنین، وضوح و ... می‌باشد.» (زارعی، کتاب زینه القرآن، ۱۳۷۷: ۹۵)

تعریف پنجم: «صدا همواره در اثر ارتعاش یک جسم ایجاد شده و در محیط مناسب برای انتشار جریان یافته و در محدوده فرکانسی یعنی برای گوش انسان قابل دریافت است.» (شاه میوه اصفهانی، هنر تلاوت، ۱۳۸۹: ۲۷)

لحن

تعاریف متعددی از واژه لحن در برخی کتب و مقالات ارائه شده که غالباً شبیه هم بوده و بیانگر حالتی است که بتوان از مقامات و نغمات در نوع بیان جملات و متن استفاده کنیم. حال برخی از این تعاریف را با هم مرور خواهیم کرد:

در کتاب «هنر تلاوت»، تعاریفی از موضوع و مقوله لحن به صورت زیر ارائه می‌دهد: «در تلاوت قرآن، کیفیتی است که از استفاده صحیح و مطلوب مقامات و نغمات عربی برای ارائه آیات قرآن کریم بر اساس اصول و مبانی مربوطه حاصل می‌آید. با حفظ شرایطی چون هماهنگی آن نغمات با الفاظ آیات که در کیفیت و زیبایی لحن تأثیر مستقیم شود و رعایت مرزهایی که باید و نبایدها را در اجرای مقامات تعیین می‌کند با رعایت ضوابط و اصول اولیه‌ای چون تجوید و فصاحت و ... در استفاده از مقامات و نغمات» (شاه میوه اصفهانی، هنر تلاوت، ۱۳۸۹: ۱۲۹-۱۳۰)

در تعریفی دیگر، «لحن به معنای خواندن با صوت و حالت دادن به صداست و منظور خوش خوانی است. در برخی موارد به معنای لهجه و زبان محلی است یا به معنای تلاوت متناسب با معنی و حالت آیات قرآن کریم است.» (زارعی، کتاب زینه القرآن، ۱۳۷۷: ۹۵).

۱.

۲.

۳.

همچنین در کتاب قاموس الموسیقی دکتر حسین علی محفوظ واژه "لحن" را در اصطلاحات موسیقی عربی مرسوم میدانند. و در ادامه می گوید «کاربرد صحیح واژه لحن در جایی است که آهنگ و نغمه در استخدام کلام و متن در آید» (محفوظ، قاموس الموسیقی، ص ۲۲۲).

مهندسی تلاوت

درخصوص واژه مهندسی تلاوت و کاربرد آن در عرصه هنر تلاوت، منابع علمی و مستند بسیاراندک است. از برجسته ترین جلسات مهم و اثرگذار با موضوع «نقش و جایگاه مهندسی تلاوت»، محفل قرآنی ابتدای ماه مبارک رمضان است که هر سال با حضور مقام رهبری و جمعی از اساتید، قاریان و حافظان برگزار می شود. در انتهای این مراسم، معظم له بطور دقیق به بیان مطالب و مصادیق بسیار مهم و کاربردی (اصول و فروع تلاوت) در حوزه مهندسی تلاوت برای اساتید، پیشکسوتان و قاریان و می پردازند که اکنون به بخشی از سخنان ناب ایشان در ماه مبارک رمضان سال ۱۴۰۱ اشاره می کنیم:

یک نکته دیگر مهندسی تلاوت است. این چیزی است که من چند بار به بعضی از قرائی که پیش ما تلاوت کردند، خواسته ام بگویم فرصت نشده. یکی از چیزهایی که باید شما به عنوان قاری در نظر داشته باشید، مهندسی تلاوت است. باید این تلاوتتان را از پیش در ذهنتان مهندسی کنید. البته این ها طبعاً بعداً بتدریج برای انسان به شکل غریزی و عادی می شود، لکن در اول کار، اوایل کار تا مدت ها مسلماً احتیاج دارد به اینکه توجه کنید.

مهندسی تلاوت یعنی به گونه ای با انتخاب لحن مناسب تلاوت کنید که در شنونده عمیقاً اثرگذار باشد و او را به تبعیت از کلام خدا وادارد. مهندسی یعنی چه؟ چند جور مهندسی هست: یکی انتخاب لحن مناسب برای هر بخش. یکی مهندسی دیگر، مهندسی انخفاض و اعتلای (پائین و بالا کردن) صدایتان است؛ صدا را کی بالا ببرید، کی پایین بیاورید، این مهم است. یکی هم کیفیت القاء است. یک مهندسی دیگری هم وجود دارد و آن، کیفیت تلاوتی است که بتواند واقعه را مجسم کند در مقابل مستمع؛ یعنی جوری بخواند که شما که دارید می شنوید، کأنه دارید می بینید واقعه را. شما باید قرآن را جوری تلاوت کنید که این مفاهیم قرآنی و آیات کریمه قرآن، گوئی دارد نازل می شود بر قلب مخاطب؛ آهنگ ها را با مضامین جفت کردن، منطبق کردن و از آهنگ برای برجسته کردن معنا و مضمون آیه کمک گرفتن. این آهنگ ها و این نغمه های قرآنی، مهمترین هنرش این است که بتواند کمک کند به اینکه آن مضمون برجسته شود و در ذهن مخاطب بنشیند. پس قرائت کننده ما هم بایست این نکات را توجه کند!

بدلیل نوپا بودن موضوع، در برخی از مقالات و کتب، به بخش های مختلف مرتبط با مهندسی تلاوت مانند تلاوت استادانه، نقش خضوع و خشوع در تلاوت، تحلیل تلاوت های قراء مصری و ... پرداخته شده که اکنون برای آشنائی بیشتر به برخی از آن ها اشاره می شود.

خلوصی، ایروانی و پیروزر (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان «واکاوی الحان ممدوح در کلام نبوی» با بیان و بررسی اسناد شیعه و سنی در خصوص حدیث معروف «اقْرَءُوا الْقُرْآنَ بِالْحَنِّ الْعَرَبِ وَأَصْوَاتِهَا»، اصولی را درباره الحان از منظر اسلام بیان می‌نمایند. برخی از اصول حاکم بر الحان و آواهای مورد تأیید اسلام عبارتند از:

الف: عدم مطابقت با الحان اهل فسق که باعث تحریک شهوات و شور و طرب مذموم در قاری و مخاطب گردد و متناسب با مجالس فسق و فجور باشد «و إِيَّاكُمْ وَلِحُونَ أَهْلَ الْفِسْقِ». (کلینی، اصول کافی، ج ۲: ۶۱۴)

ب: عدم استفاده از ریتم^۱ و ایقاع بدون توجه به کلمات و عبارات به گونه‌ای که اهل کتاب در معابد و کلیساهای خود دعاها و اورادی را زمزمه و بازگو می‌کنند.

ج: حزن لحن از ویژگی‌های بارز الحان قرآنی، حزن موجود در آن‌ها جهت القاء موثرتر مفاهیم کلام الهی است. امام صادق (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید: «إِنَّ الْقُرْآنَ نَزَلَ بِالْحُزْنِ فَأَقْرَءُوهُ بِالْحُزْنِ» (همان) و نیز از رسول خدا (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ) نقل شده که قرآن را به حزن بخوانید.

د: از دیگر ویژگی‌های بارز الحان قرآنی که در قرآن و روایات بر آن تأکید ویژه‌ای شده است؛ سرعت مناسب ادای کلمات و تلفظ صحیح حروف و حرکات است که در قرآن با واژه «ترتیل» به آن اشاره شده است. «وَرَتَّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا» (مزمّل: ۴).

ه: عدم تلاوت قرآن با آوایی شبیه ضجه و ناله زیرا این حالت شبیه به «نوح» است که در روایت از آن نهی شده است.

و: عدم کشش‌های بی‌جا در حروف و حرکات؛ به عبارت دیگر الحان در تلاوت قرآن تابعی از کلمات بوده و جهت القای صحیح معانی آن‌ها به کار گرفته می‌شوند و صرف القای لحن و آهنگ اصلاً مراد نیست جدول (۲).

جدول (۲) - افتراق الحان ممدوح و مذموم

الحان ممدوح و تغنی مطلوب اسلامی	الحان مذموم و تغنی نامطلوب
سرعت مناسب و رعایت حق حروف و حرکات (ترتیل)	متناسب با مجالس لهو و لعب
ایجاد فراز و فرود در صوت به تبعیت از مفاهیم (ترجیع)	چپ‌چپه و گردش‌های بی‌مورد صدا در حلق
عدم تکلف و تصنعی بودن و حالات ناپسند در صدا	ایجاد ریتم و آوایی با محوریت نغمه و نه متن همراهی با آلات موسیقایی
عدم ریتم و ایقاع و کشش بی‌جای موسیقایی	ایجاد اصواتی مانند ضجه و شیون
پیروی از حروف و حرکات و مفاهیم	ترقیص
	ترعید
	تظریب
	تحزین

بدون شک فراگیری علم و دانش مقامات (به صورت آکادمیک و صحیح) و آشنائی با شکل و شیوه آن می‌تواند اثرات و فواید زیادی در مهندسی نمودن یک تلاوت داشته باشد. همان‌گونه که قبلاً نیز اشاره شد از این ابزار می‌توان به تناسب نیاز و توانائی در تلاوت به نحو مطلوب بهره‌برداری نمود. در کتاب هنر تلاوت، نویسنده محترم در بخشی از مطالب خود به بیان فواید و آثار نغمه‌شناسی پرداخته و موارد زیر را برشمرده است:

۱. Rhythm

- افزایش توان لحنی قاری قرآن در انتقال صحیح مقامات و فرعیات آن‌ها
 - افزایش قدرت ابتکار و خلاقیت^۱
 - مصون ماندن از خطا در گرفتن پرده‌های صحیح تلاوت
 - شناخت گستره نغمات مورد استفاده موسیقی و بهره‌گیری از روش‌های مناسب در تلاوت
 - ایجاد تنوع لازم در نغمه و پرده در طول تلاوت
 - برقراری ارتباط و پیوستگی مناسب و منطقی میان اجزای کوچک تر مقام یا نغمه
 - معرفت نسبت به خواص نغمات در ایجاد حالات روحی و عاطفی
 - شناخت کامل نغمات
- مهارت‌ها و فنون مرتبط با لحن الاداء (یکی از بخش‌های مهم در مهندسی یک تلاوت)، بطور قابل توجهی با مقوله صوت و لحن آمیخته است. در ادامه به عنوان نمونه بخشی از این مهارت‌ها از کتاب "معماری تلاوت" انتخاب شده است:
- (شاه میوه اصفهانی، معماری تلاوت، ۱۳۸۹: ۱۶۲)
- الف) مواکبه
- ب) تشویق و اشباع
- ج) تطبیق نغمی
- د) رعایت تکیه‌ها یا نبر (آکسان) کلمات و عبارات
- ه) رعایت جمله‌بندی آیات به وسیله تغییر درجات صوتی
- و) انتقال فضای آهنگ متناسب با تغییر موضوعات و مضامین
- ز) برجسته‌سازی معانی و مضامین مهم
- مقام معظم رهبری (حفظه الله) در رمضان سال ۱۳۹۴، در بین اساتید، قاریان و حافظان قرآن کریم به بیان اهمیت مهندسی تلاوت و ارتباط آن با جذب و تأثیرگذاری بر مخاطب و القاء معانی پرداخته و می‌فرمایند: «تلاوت قرآن با صوت خوش و با لحن خوب و با آداب و رسوم تلاوت، مقدمه‌ای است برای مفاهیم قرآن در دل‌ها. اگر این فایده را از قرآن بگیریم به تلاوت قرآن به عنوان یک خوش صدایی و یک آوازه خوانی فقط نگاه کنیم مطمئناً از این رتبه والا سقوط خواهد کرد. اگر ندانیم چه داریم می‌خوانیم، مفهوم را درک نکنیم، در عمق جانمان اثر نداشته باشد، آن وقت تأثیر تلاوت‌مان بر روی دیگران و بر روی خودمان کم خواهد بود؛ این شرط اول است. یکی از شرایط تلاوت این است که این آیه قرآن را که تلاوت می‌کند، بر روی نکاتی که در حال عادی اگر بخواهید آن را تفهیم کنید، روی آن تکیه می‌کند، بر روی این نقاط حتماً تکیه کنید. شما باید مفهوم را منتقل کنید و منعکس کنید به ذهن مخاطب، این گاهی با تکرار است، گاهی با تکیه است، گاهی با تکیه بر روی یک جمله است، گاهی تکیه یک کلمه است، این کار باید انجام بگیرد. یک نکته دیگری که مورد توجه باید قرار بگیرد، رعایت موازین لحن است. رعایت لحن کلام، یعنی آن نظم آهنگ، آن چیزی که تلاوت شما بر اساس آن است (لازم است).. زیبایی تلاوت و تأثیرگذاری تلاوت به هیچ وجه وابسته به نفس بلند نیست».

۱. Creativity

۲. Accent

به عنوان نمونه ای دیگر، استاد طه محمد عبدالوهاب، به بیان برخی از نکات کلیدی در ارائه بهتر الحان و اصوات و انطباق آن با معنای آیات پرداخته و در بخشی از صحبت های خود به معرفی انواع تحزین و بکاء در تلاوت به شرح زیر اشاره می نمایند.^۱

الف - بکاء شوق مثل شوق نسبت به حج رفتن یا شوق هنگام خواندن عبارات: «غَافِرِ الذَّنْبِ وَقَابِلِ التَّوْبِ» (غافر: ۳) که مشتاق مغفرت و توبه پذیری خدا را می رساند.

ب - بکاء پشیمانی مثل «يَا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا» (نبا: ۴۰) و مشابه آن.

ج - بکاء ألم (درد)، نوعی تویخ را دارد، مثل: «أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ ... قَالُوا بَلَىٰ» (زمر: ۷۱)، نغمه مناسب این نوع آیات، اظهار درد و ناراحتی می باشد.

د - بکاء تضرع و دعا، آیات دعایی مصداق این نوع هستند.

هـ - حزن بر فعل دیگری مثل «وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ» (مائده: ۶۴)، یعنی آیاتی که مناسب شأن خدا و یا پیامبر اکرم (ص) نیست ولی افرادی چنین نسبت هایی را داده اند.

بحث اصلی تحقیق

بهره گیری از هنرها و زیبایی های صوت در تلاوت رسول خدا (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ)، ائمه اطهار (علیهم السلام) و صحابه و بررسی روایات وارده در کیفیت تلاوت بزرگان دین، گویای این مطلب است که لحن و هنرهای صوتی و آوای خوش به عنوان ابزاری تأثیرگذار در خدمت انتقال پیام کلام الهی مورد استفاده معصومین علیهم السلام و افراد برجسته ای در میان صحابه و تابعین قرار می گرفته است که در ذیل به نمونه هایی از آن اشاره می شود:

بخاری از عبدالله ابن مغفل نقل می کند که وی می گوید: رسول خدا را در روز فتح مکه سوار بر شتر دیدم که سوره فتح را قرائت مینمود در حالی که ترجیع می کرد. (بخاری، ۱۴۲۲ق، ج ۵، ص ۱۴۷؛ بیهقی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۴۸). مصطفی البغا در شرح این حدیث ترجیع را گرداندن صدا در حلق تعبیر نموده است. (بخاری، پیشین)

حدیثی از امام صادق (علیه السلام) نیز گواه اهمیت صوت زیباست: «ما بعث الله عزوجل نبياً إلا حسن الصوت»؛ هیچ پیامبری مبعوث نشده، مگر آنکه صوت زیبا و نیکو داشته است. (کلینی ۲، ۶۱۶ ح ۱۰) حضرت در خصوص قرآن هم از پیامبر نقل کرده: «لِكُلِّ شَيْءٍ حِلْيَةٌ وَحِلْيَةُ الْقُرْآنِ الصَّوْتُ الْحَسَنُ»؛ هر چیز زیور و زینتی دارد و زیور قرآن صدای نیکو است. (کلینی ۲، ۶۱۵ ح ۹؛ متقی الهندی ۱، ۶۰۵ ح ۲۷۶۸) همچنین از حضرت نقل شده: «إِنَّ حُسْنَ الصَّوْتِ زِينَةٌ لِلْقُرْآنِ»؛ بی شک زیبایی صوت، زینت قرآن است (مجلسی ۸۹، ۱۹۰ ح ۲؛ متقی الهندی ۱، ۶۰۴ ح ۲۷۶۴) و یا «زَيَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ»؛ (قرائت) قرآن را با صوت خودتان زینت دهید. (مجلسی ۸۹، ۱۹۰ ح ۲؛ ابن حنبل ۴: ۲۸۳) و امام رضا (علیه السلام) از رسول خدا نقل کرده: «حَسِّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ؛ فَإِنَّ الصَّوْتِ الْحَسَنَ يَزِيدُ الْقُرْآنَ حُسْنًا»؛ قرآن را به آوازه های نیکوی خود زیبا کنید؛ زیرا صوت نیکو بر زیبایی و نیکویی قرآن می افزاید. (صدوق، عیون اخبار الرضا (علیه السلام) ۱، ۷۵ ح ۳۲۱)

^۱ یازدهمین نشست تخصصی اساتید، قاریان و حافظان قرآن کریم، ۱۳۹۴، شورای عالی قرآن، تهران

هر تلاوتی، مطلوب آیات و روایات کریمه نیست و رویکرد معنامحوری در تلاوت، اساس یک تلاوت مطلوب است. تلاوت قرآن به معنای تصویرگری آیات است. (شعاعی؛ خانی، ۱۳۹۹: ۴)؛ همان گونه که صاحب کتاب «هنر قرائت قرآن کریم» به این موضوع اشاره نموده است، آنجا که می گوید: «تلاوت تأثیرگذار باید خواننده و شنونده را از نظر فکری، عاطفی و روحی با معنای وحی بیامیزد؛ زیرا هر لحظه از تلاوت، می تواند صحنه هایی از وحی را به تصویر کشد.» (نلسون، هنر قرائت قرآن، ۱۳۹۰: ۱۵).

شعاعی و خانی (۱۳۹۹) نیز در پژوهشی با عنوان شاخصه ها و آثار تلاوت معنامحور از دیدگاه آموزه های اسلامی، اهم شاخص های تلاوت معنامحور را به صورت زیر بیان نموده اند:

- تأثیرگذاری
 - حس مناسب
 - لحن بیانی متناسب با آیات
 - ایجاد خشوع و حضور قلب
 - در این پژوهش به آثار تلاوت معنامحور نیز پرداخته شده که آثار آن به شرح زیر می باشد:
 - تقدیس اهداف تلاوت
 - احیای جایگاه حقیقی هنر قرائت و قاریان
 - ایجاد فضای تفکر، تعقل و تدبر در محافل
 - تنوع و لحن آفرینی در تلاوت
 - زمینه سازی برای گسترش سبک زندگی قرآنی
- استاد طه محمد عبدالوهاب، به بیان برخی از نکات مهم در خلال تلاوت قاریان ممتاز و جلسه پرسش و پاسخ پرداخته که در ادامه به بخشی از آن اشاره می شود. قاری باید دو موضوع مهم را در نظر گرفته و مقدمات آن را فراهم آورد تا تلاوت او دارای هندسه مناسب باشد:
- آمادگی روحی و درونی قاری: قاری سخنگو وحی الهی و نماینده خداوند می باشد که قرار است کلام او را برای مردم بیان نماید لذا باید از هر گونه خیال پردازی دوری جسته و مثبت نگر بوده و توکلش در اجرا به خداوند باشد. آمادگی بر آیات و انتخاب لحن مناسب آن (بایدها و نبایدها در تلاوت):

* قاری قرآن لازم است قبل از تلاوت، آیات را مطالعه و معنای آیاتی را که می خواند بداند.

* مقاماتی که قاری می خواهد انتخاب کند باید براساس متن و معنای آیات باشد.

* اختصاص حداقل یک دهم تلاوت به بخش قرار مقامات

* هیچ دستور العمل کلیشه ای در مقامات برای تلاوت وجود ندارد.

* تمرین بر روی قفلان، نفس و وقف و ابتداء در منزل قبل از تلاوت

* در مجلسی که قاری دیگر هم می خواند طبقات صوتی قاری نباید متأثر از قاری دیگر باشد.

* محاوره و کتابت با مقام بیات شبیه است. وقتی جدی می‌خواهیم صحبت کنیم در مقام عجم می‌خوانیم. آن افرادی که از راست به چپ می‌نویسند معمولاً در مقام بیات صحبت می‌کنند، ولی آن‌هایی که چپ به راست کتابت می‌کنند (خطوط لاتینی) معمولاً در مقام عجم، تکلم می‌کنند.

* هر انسان دارای عقل ظاهری و عقل باطنی است یک قاری باید خوش ذوق و فهیم و باهوش باشد و بتواند از ظاهر آیات به باطن آن‌ها با مقامات متناسب با آن‌ها منتقل شود.

* قاری زبده باید خود را از مرحله تقلید خارج کند و صاحب سبک مستقل شود. یا از هر سبکی، یک لحنی را انتخاب کند و ترکیبی بخواند. نباید اعتقاد داشت که دیگر سبک‌های اصیل قراء مصری تکرار نمی‌شود. این اعتقاد شرک آلود است خداوند قادر است که مانند آن‌ها یا حتی بهتر از آن‌ها را در قاریانی بی‌افریند.

* تلاوت باید ترتیب لحنی معینی داشته باشد و لذا قاری روی متن باید کار کرده باشد.

تاکنون سعی شده بطور اجمالی به برخی از مطالب محدود مندرج در منابع و مستندات موجود در خصوص مهندسی تلاوت و نکات مرتبط صوتی و لحنی اشاره گردد. به زعم نویسنده چنانچه بخواهیم مطالب مرتبط به دو مقوله مهم صوت و لحن را بطور جداگانه و دقیق تر بیان کنیم، لاجرم باید آن‌ها را ذیل اصول مهم و کاربردی در یک تلاوت جانمایی نمائیم. لذا ضرورت دارد برخی از اصول و شاخص‌های مهم صوتی و لحنی در تلاوت مشخص و تشریح گردد. در ادامه و بنابر تجربیات شخصی و آموزه‌های فراگرفته از اساتید، به معرفی سه محور اصلی در تبیین جایگاه و نقش موثر صوت و لحن در مهندسی تلاوت می‌پردازیم:

محور اول- اصول مهم و لازم الاجرا: در این بخش سعی شده برخی از اصول لازم و البته اثرگذار در تلاوت که اثرات مستقیم و زیادی بر کیفیت و اجرای مطلوب شاخص‌های صوتی و لحنی تلاوت دارد ذکر شود.

محور دوم- شاخص‌های مهم صوتی: در این بخش سعی شده مهم‌ترین شاخص‌ها و آیتم‌های صوت که بطور مستقیم در مهندسی یک تلاوت می‌تواند اثرگذار باشد مطرح و در ادامه برخی زیر شاخص‌های مهم هر آیتم نیز تشریح گردیده است. محور سوم- شاخص‌های مهم لحنی: در این بخش نیز سعی شده نسبت به معرفی موارد اصلی و کلیدی در حوزه لحن و اجرای مقامات پرداخته شود. در ادامه نیز با بیان برخی از زیر شاخص‌های کاربردی آن، نقش و جایگاه الحان، در یک تلاوت مهندسی شده بیشتر تبیین شده است.

محور اول: اصول مهم و کلیدی

برای اجرای با کیفیت و مطلوب و اصطلاحاً رونمایی از یک تلاوت مهندسی شده، لازم است در ابتدا یکسری از اصول بسیار مهم و تعیین کننده تلاوت در قالب برنامه اجرایی قاری (کمیت و کیفیت آن بر اساس رویکرد قاری و توانایی او تعیین می‌شود) تعیین و اجرا گردد. برخی از مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر بیان می‌گردد:

تعیین "اندیشه و هدف تلاوت": شایسته است قاری در ابتدا، سطح موردنظر و هدف اصلی خود از تلاوت را تعیین و سپس برای رسیدن به آن تلاش نماید. (صاحب سبک، مقلد خوب و خلاق، مقلد محض، و...). البته اهداف معنوی و تعیین آن نیز مهم و بسیار تاثیرگذار می‌باشد. مواردی چون خشوع و خضوع تلاوت، انتقال مفاهیم و اثرگذاری و... از این اهدافند.

تعیین "رویکرد تخصصی تلاوت": انتخاب یکی از رویکردهای تخصصی مهم تلاوت (فنی و استادانه، رویکرد مسابقاتی، رویکرد محفلی و نمایشی و ...) و تلاش در جهت رسیدن به آن.

رعایت اصل "انطباق و تناسب"^۱: بدین معنا که چارچوب اتخاذ شده تلاوت باید منطبق با تواناییهای فردی بوده تا هماهنگی و تناسب لازم درونی و فنی را ضمن اثرگذاری حفظ نماید.

رعایت اصل "اثرگذاری عام و خاص": هنر تلاوت آیات الهی باید به گونه‌ای باشد که بر مستمع عام و خاص بطور همزمان اثر گذار باشد.

ارزیابی "استعداد ذاتی صوت"^۲: شایسته است ارزیابی و کارشناسی صوت "واقعی و بدون تعارف" باشد تا رسیدن به یک تلاوت مهندسی شده و همگون، به شکل صحیح رقم بخورد.

تعیین "الگو و مدل وقف و ابتداء": یکی از بخش‌های مهم تلاوت، تعیین مدل وقف وابتدا است (تأکید بر جملات، وقوف حسن، ارائه جملات با رعایت علائم، وقف وابتدا با خلایق و ...).

تعیین "میزان و الگوی رعایت تجوید": در بخش رعایت تجوید و اجرای آن، قاری باید سطح متناسب با مدل و الگوی خود را بنحویکه جایگاه و شان علم تجوید خدشه دار نگردد، تعیین نماید. (سطح ممتاز و عالی، سطح خوب، سطح متوسط به بالا)

تعیین "میزان و تنوع روایات": در صورت دارا بودن دانش قرائات، قاری باید با درایت و متناسب با نوع تلاوت خود از حیث صوت، لحن، نفس و ... از یک تا چند روایت را انتخاب نماید.

تعیین "سبک یا سبک‌های پایه": قاری شایسته است در صورت لزوم، پایه و ریشه اقتباسی تلاوت خود را تعیین و به یکی از قاریان کلاسیک نزدیک نماید تا ضمن رعایت اصل "اصالت" بتواند بنحوی تلاوت خود را با استمداد از سبک پایه دقیق‌تر ارزیابی نموده و در صورت لزوم، تغییرات موثری را اعمال نماید.

تعیین "نسخه تلاوت فردی" و تأکید بر اجرای آن: تعریف و تدوین نسخه عالمانه فردی در تلاوت بصورت جامع، تحقیقی با تعهد به اجرای آن و پرهیز از باز مهندسی‌های کلان.

رعایت اصل "از حفظ خواندن": قاریان، باید تلاوت‌های خود را بصورت حفظ اجرا کرده و این مهارت را به هنرهای تلاوت خود اضافه نمایند.

رعایت اصل "همگونی و انسجام صوت با لحن": قاری هرچه را که در فنون صوتی و لحنی می‌داند و توان اجرای آن را دارد، شاید متناسب و همگون با تلاوت او نباشد.

رعایت اصل "انتخاب هدفمند آیات"^۳: شایسته است انتخاب آیات از حیث ضرب آهنگ کلمات و تسلط بر اجرای واژگان، نوع قفلات و ... کاملاً متناسب با قابلیت‌های صوتی و ... قاری باشد. اتصال مناسب سور، انتخاب موضوعی آیات، انتخاب آیه آغازین و پایانی و ... بسیار مهم می‌باشد.

۱. Compatibility

۲. Assessment

۳. Targeted Selection

تعیین "مدل اصلی تلاوت": شایسته است روش و شیوه منتخب تلاوت خود را که براساس توانایی‌های او می‌باشد با یکی از مدل‌های کلیدی و اصلی (حسی، تکنیکی، ترکیبی) منطبق کند. سپس سایر موارد را براساس آن مدل و الگوی کلیدی بطور صحیح جانمایی نموده و در ادامه به شکلی ماهرانه از ابزارهای کاربردی و اثرگذار موجود هر مدل استفاده نماید.

تعیین "نقش قاری در سناریوی مفهومی آیات": یکی از روش‌های مهم و گره‌گشا در ایجاد فضایی معنوی در تلاوت، انتخاب و تعیین نقش از پیش تعیین شده قاری براساس توانایی‌های صوتی و لحنی و به ویژه مفاهیم آیات می‌باشد. نقش‌هایی چون روایت‌گری آیات از نوع پیام کلام خداوند یا وحی، اجرای صحیح گفتمانی و محاورهای، نقش تضرع عابدانه در طول تلاوت و... از جمله مواردی است که می‌توان به آن استناد نمود و رنگ خاصی به تلاوت بخشید.

رعایت اصل "حفظ مراحل ارتقاء کیفیت در مسیر تلاوت": مرحله‌ای را که می‌توان در آن موجبات اجرای یک تلاوت مهندسی شده را فراهم نمود بشرح زیر است:

مرحله اول: نسخه انفرادی که در اصول به آن پرداخته شد.

مرحله دوم: تثبیت و ثبات مدل تلاوت (اجرای مکرر چیدمان تعریف شده در نسخه انفرادی)

مرحله سوم: تلاوت و بازخوردگیری و ترمیم (آزمون و خطا و مرحله باز مهندسی‌های خرد)

مرحله چهارم: مهارت افزائی (تکرار مدل نهائی شده و تسلط به آن تا حد مهارت)

و مرحله آخر: خلاقیت و ابداع و حتی ایجاد سبک (به تناسب نیاز و اقتضای مدل تلاوت و البته توان فرد در بکارگیری خلاقیت چارچوب مدار و متناسب با نسخه انفرادی)

رعایت "اصول ارتباطی با مستمع": مستمع و مخاطب، بدون شک بخش لاینفک و اصلی در یک تلاوت است؛ لذا شایسته است یک قاری با رعایت و اجرای برخی موارد مؤثر ارتباطی، موجبات اثرگذاری بیشتر کلام الهی را فراهم آورد. مواردی چون طرز نشستن، عدم تکلف در صورت حین تلاوت، ارتباط کلامی قبل و بعد تلاوت، ارتباط چشمی حین تلاوت، انتقال آرامش به مخاطبین، رعایت خضوع و خشوع و... از جمله مواردی است که می‌توان به آن‌ها اشاره نمود.

به علاوه این اصول، می‌توان به برخی از موارد که پسندیده است قاری قرآن در نکوهش و پرهیز از آن تلاش نماید اشاره نمائیم. حرکات نامتعارف در حین تلاوت، نفسگیری در بین فراز و عواملی که باعث دوری مخاطب از قاری و منجر به عدم رعایت آداب تلاوت می‌شود. بررسی و واکاوی بیشتر پیشایندها و پسایندها در این حوزه و ارائه راهکارها و زیرساخت‌های لازم در این خصوص هنوز دغدغه جدی مدیران فرهنگی باید باشد تا بتوان فرهنگ تلاوت و آداب آن را در جامعهی قرآنی کشور و بین آحاد مردم جریانسازی نمود.

محور دوم: شاخص‌های مهم صوتی :

همان‌گونه که می‌دانیم، صوت یک قاری مهم‌ترین بخش اثرگذار و مهم در تلاوت است؛ لذا باید با کارشناسی، تحلیل دقیق، هوشمندانه و با سلیقه بکارگیری شود. به نحوی که زوایای مثبت آن آشکار و نواقص آن تا حدودی پنهان شود. به بیان دیگر شایسته است بررسی شاخص‌های صوتی در اولویت و فوریت قرار گیرد تا بتوان براساس آن، شاخص‌های لحنی و سایر موارد را تعریف و تدقیق نمود. اکنون برخی از شاخص‌هایی که می‌تواند نقش و جایگاه صوت را در مهندسی تلاوت برجسته کند، با هم مرور خواهیم کرد:

صدانشناسی دقیق: این شاخص، شامل آگاهی کامل از قابلیت‌های صدا و ابعاد آن (صدانشناسی)، اعتقاد به داشته‌های صوتی موجود و اراده مصمم در کاربری آن است. در این مرحله باید بطور دقیق، ظرفیتهای بالفعل و بالقوه آیت‌های اصلی صدا را با کارشناسی تعیین نمود تا براساس آن حریم و محدوده صوتی تلاوت به روشنی تعریف شود. آیت‌هایی چون جنس صدا، طنین، تحریر، شدت، دامنه، انعطاف و پردازش‌ها و... را می‌توان در نظر داشت. لازم به ذکر است تمرینات صداسازی هم می‌تواند بخش مهمی از این مقوله باشد که باید در دوران خاص خود و قبل از مهندسی تلاوت باشد. (توضیحات بیشتر در این مجال مقدور نیست، توصیه می‌شود برای آشنائی کامل‌تر به بخش‌های ابتدائی و جداول آموزشی سنین مختلف مندرج در کتاب مهندسی صدا مراجعه شود).

کاربست منطقی صوت: رعایت اجرای درجات بهینه صوت در محدوده باکیفیت آن (تونالیته صدا) و تعهد به آن، عدم اصرار به اجرای نداشته‌ها و نقاط ضعف صوتی و سایر موارد.

طنین صدا و رعایت آن در تلاوت: مهم‌ترین، اثرگذارترین و ماناثرین اثر صوت، طنین آن می‌باشد. که می‌توان با هدف جذب مخاطب و اثرگذاری در حس دادن به فضای تلاوت از آن به نحو شایسته استفاده نمود. شایسته است قاری، به این شاخص اهمیت داده و در طول تلاوت، از اجرای هر درجه از صدا و کار صوتی، همچنین فنون لحنی که می‌تواند طنین صدا را بهم ریخته و از زیبایی خارج نماید، دوری کند.

تعیین و انتخاب خروجی مناسب صدا: قطعاً تا زمانی که خروجی درست صدای هر فرد تعیین نشود، نمی‌توان مهندسی مناسب صوت را اجرا نمود. این انتخاب باید بر اساس توانائی و قابلیت‌های صوتی هر فرد و ترجیحاً انحصاری باشد. (بدون تقلید صوتی) نکته دیگری که می‌توان در این بخش به آن اشاره نمود، صدای خاص یک قاری است که دارای ویژگی‌های منحصر به فردی بوده و توان ارائه صوتی خاص با تکنیک‌های ویژه‌ای را دارد. لذا در صورت وجود همچنین صدائی، شایسته است قاری، بدان اهمیت داده و آن را پرورش نماید تا در تلاوت‌های خود بتواند از آن بنحو اثرگذار بهره‌بربرد.

میزان بهره‌گیری از صدای اکتسابی و هنری: شایسته است قاری، حداقل توانایی در ارائه نوانسها، تکنیک‌های صوتی و فنون را در تلاوت مدنظر داشته باشد.

مدیریت بهره‌برداری بهینه صوت: اعم از اجرای بم خوانی‌های هدفمند (باهدف آرامش مستمع، تازگی و برگشت جهرصوت و...)، عدم افراط در اوج خوانی‌های مکرر (به دلیل ماندگاری صدا، حفظ آرامش و...) استفاده صحیح از صوت در کوتاه مدت و بلند مدت (پیشنهاد می‌گردد حتی المقدور، قاریان حداکثر ۸۰ و نهایتاً ۹۰ درصد از توان صوتی خود را استفاده نمایند و اصرار بر بهره‌گیری صددرصدی از صدا نداشته باشند).

رعایت اصول بهره‌گیری بهینه از میکروفون: کار با میکروفون و بهره‌گیری از آن به عنوان یک عامل مهم و اثرگذار که می‌تواند باعث رکود یا شکوفائی یک تلاوت شود، بسیار حائز اهمیت می‌باشد. لذا شایسته است یک قاری برای ولومپزدازی و زیبایی، عدم القاء تکلف صوتی، معنا و جمله‌بندی‌ها، جلب توجه و... از آن بطور صحیح استفاده نماید.

محور سوم: شاخص‌های مهم لحنی

تعیین هدف بکارگیری الحان: شایسته است قاری در ابتدا برای خود، فلسفه و هدف بکارگیری الحان را ذیل‌اندیشه و هدف اصلی تلاوت (اولین اصل مهم و کلی) تعیین نماید. اهدافی چون بیان مفاهیم و برجسته نمودن کلام الهی و القاء آن، رعایت با کیفیت و صحیح آیات، جملات، قفلات، ارائه نغمات بدیع و نو و ...

تعیین سطح ارائه لحن الاداء: ارائه صحیح جملات و آیات با کمک الحان و انتخاب مناسب آن‌ها امکان پذیر بوده و می‌تواند در کنار صوت، در انتقال مفاهیم به مخاطب کمک نماید. بنابراین انتخاب یک سطح از سطوح لحن الاداء می‌تواند تا حدود زیادی، ذهن قاری را معطوف به خود نموده و تلاش او را جهت‌دار نماید. این سطح بایستی متناسب با توانائی و تنوع فنون و روش‌های بگاکیری الحان و... باشد.

چهار سطح کلی در این حوزه را می‌توان معرفی نمود:

سطح اول: تناسب مقام با متن

سطح دوم: رعایت جملات

سطح سوم: رعایت شبه جملات

سطح چهارم: رعایت کلمات

از نوع تقسیم بندی سطوح پیداست که هر چه از سطح اول به سطح چهارم نزدیکتر می‌شویم، سطح لحن الاداء بالاتر رفته و توان قاری باید در سطح چهارم بسیار عالی و ممتاز باشد. البته توضیحات در این حوزه مفصل است که به همین مقدار اکتفا می‌شود.

تنظیم مناسب ملودی با متن: به عبارت دیگر "سوار بودن ملودی بر روی متن، بدون کم و کاست". این خصیصه محسوس، بیانگر میزان قدرت تنظیم ملودی بوده و جزء اولین مهارت‌های الزامی لحنی قاری می‌باشد. بنابراین شایسته است با انجام تمرین اختصاصی و هدفمند به این مهم دست یافت و توان تنظیم را در آیات با ضرب آهنگ‌های کلامی مختلف عملیاتی نمود.

تنظیم مناسب الحان: نغمه پردازی و ویرایش و پیرایش آن و یا مرکب خوانی و بهره‌گیری از موتیف‌های مختلف و... در اجرای یک متن و اثرگذاری آن بسیار مؤثر است. قدرت تنغیم باید بر اساس نوع کلام و رعایت حریم آن باشد. بنابراین این شاخص مهم شایسته است متناسب با میزان توانائی صوتی، متناسب با متن و معنا، متناسب با نسخه تلاوتی و چیدمان لحنی و سایر عوامل باشد به نحوی که خدشه‌ای به حرمت آیات وارد نشود.

اشاره‌های معنایی: همان‌گونه که می‌دانیم اکثر قطعاتی که یک قاری برای تلاوت انتخاب می‌نماید دارای جملات و یا شبه جملات برجسته‌ای است که شایسته است بر اساس شیوه تلاوت، مدل وقف و ابتدائی، نسخه انفرادی، و عوامل دیگر در یک تلاوت جانمایی شود.

انتخاب و مدیریت زمان تلاوت: تعیین مدت زمان تلاوت از جمله شاخص‌های مهمی است که بطور مستقیم با الحان و توان صوتی یک قاری مرتبط بوده و شایسته است حدود آن بطور تقریبی، مطابق با ظرفیت صوتی، مدل لحنی و نسخه انفرادی تعیین شود. در این بخش می‌توان قراء مصری را به سه دسته کلی (نیم ساعت، چهل و پنج دقیقه تا یک ساعت، بیش از یک ساعت) تقسیم‌بندی نمود. این مهم در بین قاریان ایرانی به دلایل متعددی محدودتر است (ده دقیقه، پانزده تا بیست دقیقه، حداکثر نیم ساعت یا کمی بیشتر).

انتخاب دور و ضرب آهنگ تلاوت: شایسته است این شاخص مهم، مطابق و متناسب با جنس صوت و نوع خروجی آن، میزان توانائی صوتی قاری، میزان نفس و البته بعد معنوی و مفاهیم آیات به درستی انتخاب شود. تقریباً می‌توان پنج دسته را در این حوزه معرفی نمود: دور کند، دور متوسط رو به کند، دور متوسط، دور متوسط رو به تند و دور تند.

اجرای حس سازبهای صوتی و فضا سازی های لحنی: بخشی از زیبایی های اجرای الحان را می توان در اجرای فضا سازی های لحنی و تکرار موتیفها دنبال نمود. حس سازی ها در یک تلاوت، با کمک صوت و خروجی های آن تولید می شود و شایسته است متناسب با نوع صوت، نوع تلاوت، نوع آیات، مدل چیدمان لحنی، نسخه انفرادی باشد. رعایت اصل ثبات در اجرای چیدمان لحنی: یکی از اصول مهم و قابل توجه که باید در اجرای آن مصرّ باشیم، تعهد به پیاده سازی مدل و چیدمان لحنی تعریف شده در تلاوت است. ثبات در این چیدمان، کم کم منجر به مهارت افزائی قاری و ارتقاء کیفیت تلاوت می شود.

رعایت اصل تناسب و انسجام لحنی: این تناسب باید از حیث تنوع مقام، تنوع درجات و... یا ردیف خوانی باشد. قطعاً نمی توان هر ملودی زیبایی را بدون رعایت اصل تناسب و انسجام لحنی در تلاوت استفاده نمود. انتخاب صحیح و هوشمندانه مقامات اصلی و میزان ورود به آن: بدون شک هر جنس صدائی به دلایل متعدد می تواند برخی از مقامات را به نحو مطلوب ارائه کند. حس اصوات و حس درونی اشخاص، توانائی اجرا، رعایت تعادل ضرباً هنگ مقامات، نوع آیات و نسخه انفرادی و... همه از جمله عوامل تأثیر گذار بر انتخاب هوشمندانه مقامات متناسب با یک قاری می باشد. این مهم، در تلاوت های قراء مصری به وفور دیده می شود.

رعایت مدل اوج گیری: انتخاب مدل اوج گیری شایسته است متناسب با دامنه صوت و رعایت توانالیه و همچنین متناسب با سایر خصوصیات صوتی و البته گوش موسیقائی باشد. بدون شک با کمک یک یا دو مدل کمکی دیگر می توان براساس محتوای آیات و نوع محفل و مکان و بویژه مدت زمان، تلاوت را بهتر مدیریت نمود.

تعیین نوع قفلات و چگونگی اجرای آن ها: قطعاً از مهم ترین شاخص های فنی و لحنی یک تلاوت، اجرای قفله و کیفیت ثانیه های پایانی فراز است که اثر قابل توجهی بر مخاطب خواهد داشت. ارزیابی میزان تمرکز^۱ و تبحر یک قاری را می توان در این مهارت جستجو نمود. شایسته است قاریان در انتخاب نوع قفلات (هیجانی، فنی، پرکار، ساده و...) کاملاً هوشیار بوده و از اجرای هر نوع قفله نامرتبط با مدل لحنی، توانائی صوتی و نسخه انفرادی خودداری نمایند.

تعیین میزان تحرک لحنی در فرازاها: شایسته است میزان تحرک در درجات و نوع آن متناسب با توانائی صوتی، میزان نفس، توان لحنی و نسخه انفرادی و حتی معنا و مفاهیم آیات و جملات باشد.

رعایت منطقی ترکیب مقامات: از جمله شاخص های تزئینی در تلاوت که می تواند تبحر موسیقائی یک قاری را به منعکس کند ارائه ترکیبات مختلف مقامات می باشد. البته نوع تلاوت، توانائی صوتی، دانش لحنی، معنای جملات و به ویژه رعایت حریم آیات از جمله عواملی است که می تواند فلسفه استفاده از این بخش هنری لحنی را تعیین نماید. لزوماً بهره گیری از این شاخص را نمی توان معیاری در مطلوبیت و کیفیت یک تلاوت دانست. چنانچه میزان و نوع آن، معنامحور، متناسب با صوت و همگون با تلاوت باشد قطعاً ظرافت و لطافت تلاوت را ارتقاء خواهد داد.

^۱.Focus

الزامات و محدودیتها

بدون شک، برای جریانسازی فرهنگ مهندسی تلاوت و جایگاه واقعی آن در بین قاریان جوان، نخبگان و آینده سازان قرآنی کشور و ترغیب آنان، باید تمهیداتی در خصوص اجرای زیرساخت ها و الزامات مؤثر مدنظر باشد. امروزه شناسایی این زیرساخت ها و الزامات و تعریف پروژه ها و تدوین دستورالعمل های کاربردی و اثربخش، از جمله دغدغه های است که باید مدیران فرهنگی و مسئولان قرآنی کشور بیش از پیش بدان بپردازند. اهمیت این موضوع و نقش کلیدی آن بر کسی پوشیده نیست و روند قرآنی کشور اکنون به نحوی است که مطالبه گری خاص و عام در این حوزه کاملاً مشهود بوده و خواهان رویکردی اثرگذار و نوین متناسب با توان و ظرفیت موجود قرآنی می باشند. قطعاً ترویج، تبلیغ و نشر فرهنگ مهندسی تلاوت می تواند اثرات قابل توجهی بر فرهنگ عمومی کشور داشته و زمینه ساز انس بیشتر مردم با قرآن و کلام خداوند شود. تعیین سرفصل های دقیق و اصلی در این حوزه، پیگیری ارائه تفصیلی و مبسوط آن با رویکردهای تحقیقی و میدانی و ارائه راهکارها و بدیل های مختلف، تحت عنوان "مدل های اجرایی فرهنگ مهندسی تلاوت در کشور" پیشنهادی است که نویسنده به مسئولین فرهنگی و قرآنی وزارت فرهنگ و ارشاد و سایر کارگروه های مرتبط تصمیم ساز و تصمیم گیر طرح موضوع می نماید. سازمان های قرآن محور و دارای بودجه های مناسب و مختص قرآنی، مؤسسات بزرگ قرآنی و به ویژه آموزش و پرورش و اداره کل اوقاف و... می توانند در ساری و جاری نمودن رویه های مناسب فرهنگ مهندسی تلاوت با رویکرد افزایش الفت مردمی به قرآن بسیار اثرگذار باشند. اکنون به معرفی و تشریح اختصاری دو دسته از عوامل اصلی می پردازیم:

الف (عوامل محیطی)

شاید بی درنگ لازم باشد برای ایجاد فرهنگ مهندسی تلاوت بین قاریان ابتدا به سراغ محیطی برویم که قرار است در آن تلاوت کرده و ارائه نمائیم. به جرأت می توان گفت تا حدودی محیط و جامعه، پذیرای تلاوت مهندسی شده نیست و باید با یک نگاه زیرساختی، تغییراتی را در ارکان اصلی جامعه قرآنی ایجاد نمائیم. در این خصوص عوامل متعددی را می توان دخیل دانست که به اهم آنها اشاره می شود:

مستمعین عام و خاص: معمولاً عوام بصورت غیر تخصصی، مستمع تلاوت آیات الهی بوده که پسندیده است برای آنان به نحو شایسته ای برنامه آموزشی و فرهنگ سازی صورت گیرد تا همانند میزان رشد کمی و کیفی قاریان، دانش و بینش آنان نیز ارتقاء یافته و درک و فهم بهتری از تلاوت و مهندسی آن داشته باشند. قراء مصری، مهندسی تلاوت خود را به نحوی وامدار مستمعین شان دانسته و با اخذ بازخورد مناسب از آنان توانسته اند مرزهای تلاوت را جابجا نموده و آثار فاخری خلق نمایند. مستمع دانا و اهل فن، نقش و جایگاه یک استاد پنهان را دارد.

مسئولین قرآنی کشور: اعم از مدیران و تصمیم گیران قرآنی در اتخاذ تصمیمات، پروژه ها، رویه ها، آیین نامه ها و... به راحتی می توانند در فرهنگ سازی این مهم اثرگذار باشند.

^۱.Instruction

مسابقات موجود در کشور: اعم از افراد متشکل در تیم‌های کارشناسی، تدوین آیین‌نامه‌ها، فرمت‌های داوری، رویکرد داوران، آیین‌نامه‌های اجرایی، چک لیست‌های داوری تمامی مسابقات ارگان‌های مختلف، بررسی اثربخشی هزینه کرد بودجه‌های تعریف شده و سایر موارد مرتبط در این حوزه.

جلسات هفتگی (منازل و مساجد) محافل و کرسی‌های تلاوت: قطعاً از مهم‌ترین و پرتکرارترین پایگاه، جهت ایجاد زیرساخت و فرهنگ‌سازی مهندسی تلاوت، مساجد، حسینیه‌ها و منازل می‌باشد. بنابراین از این اماکن و تأثیر آن در جریان‌سازی قرآنی کشور نباید غافل شد.

عوامل مهم دیگری را نیز می‌توان اشاره نمود از جمله: کمبود منابع آموزشی قابل اعتماد و متقن، نبود الگوها و مدل‌های تعریف شده مهندسی تلاوت، عدم شناسایی و معرفی مکاتب و اساتید صاحب فن در این حوزه، کم‌کاری و عدم انتخاب رویکردهای پربازده در حوزهی رسانه و فضای مجازی و...

ب (عوامل شخصی (فردی)

تقویت رویکردهای معنوی و اخلاقی و معرفی ابزارهای آن: شاید به جرأت بتوان به این موضوع اشاره نمود که به خوبی نتوانسته‌ایم فرهنگ تلاوت قرآن کریم و آداب آن را در وجود خودمان به‌عنوان یک قاری، جانمایی نمائیم. قطعاً در تداوم این مسیر، شایسته است قاری رویکردهای اخلاقی و رفتاری را در خود تقویت نموده و پایبند باشد. ابزارهایی که در این حوزه می‌تواند باعث خشوع و و خضوع فرد شده را باید شناسائی و بکارگیری کرد.

فراگیری علوم مختلف تخصصی و آشنائی با ابزارهای آن: داشتن دانش‌های مختلف و تسلط به آن‌ها در اجرا، از عواملی است که شایسته است کسب آن‌ها را یک قاری قرآن در اولویت قرار داده تا با کمک از آن بتواند تلاوت خود را به بهترین نحو مهندسی و کارشناسی نماید. دانش‌هایی چون علم صوت و لحن، فنون تلاوت، وقف و ابتداء، بلاغت و فصاحت و...

فراگیری هنر ارتباط مؤثر: یکی از عوامل مهم دیگر که تقریباً فقدان و عدم مهارت در بکارگیری آن در اکثر مواقع می‌تواند منجر به اختلافات و سوء برداشت‌ها شود، نحوه ارتباط با مخاطب است. در این حوزه موضوعاتی مانند روان‌شناسی فردی، روانشناسی مخاطب، جامعه‌شناسی، ارتباط مؤثر که می‌تواند قبل تلاوت، حین تلاوت و بعد از تلاوت و ارتباط بعدی قاریان بسیار اثرگذار و باعث انس بیشتر علاقمندان به قرآن و قرآنیان شود وجود دارد.

تدوین مهندسی تلاوت در بهترین زمان خود: مهندسی تلاوت، باید در بازه سنی مشخصی تهیه شود تا نتایج‌اش ملموس و مؤثر باشد. این سن در بین قراء مصری از ۱۵ تا ۲۵ سالگی بوده و هندسه خروجی را تا سالیان سال به عنوان پایه و حتی سبک خود حفظ نموده‌اند. در ادامه نیز ممکن است به دلایلی چون مهارت افزائی، علم افزائی، پختگی و... تغییرات خرد و جزئی در تلاوت آنان دیده شود. (این گونه افراد بسیار کم بوده و غالباً مدل مهندسی شده خود را دچار تغییر کلی نمی‌کنند، شاید حداکثر میزان تغییرات، به بیست درصد هم نرسد).

نتیجه گیری

بنابر مباحث و موضوعات مطروحه در این پژوهش تا حدود زیادی به اهمیت مهندسی تلاوت و نقش و جایگاه صوت و لحن در مسیر تخصصی تلاوت قاریان قرآن کریم اشاره شد. اصول کلی و لازم الاجراء، شاخص های مهم صوتی و لحنی و زیر شاخص های مرتبط با آن دو در طول عمر تلاوت یک قاری می تواند بسیار حائز اهمیت باشد؛ زیرا به نوعی بیانگر عصاره و ثمره سالیان سال تلاش و همت او می باشد. لذا این امر باید با دقت و خبرگی محض در دوره های خاص از مسیر تلاوتی تدوین و نهایی گردد.

مهندسی تلاوت و تعیین جایگاه شاخص های لحنی و صوتی لزوماً به معنای پیچیده تر کردن و سخت تر نمودن تلاوت نیست، لذا مهندسی تلاوت باید بتواند گره های موجود تلاوت را شناسایی و حل نموده و مسیر متناسب و جایگاه اصلی صوت و لحن را به خوبی نشان دهد.

تمام موضوعات طبقه بندی شده و مرتبط با مهندسی تلاوت مانند نقش معنامحوری و... به نوعی وامدار اجرای صحیح مبانی صوتی و لحنی می باشد. در حقیقت نقش و جایگاه صوت و لحن همانند ویتروینی از ارائه داشته های فنی، علمی و حتی معیارهای معنوی در تلاوت است. قطعاً تا زمانی که ارائه شاخص های صوتی و لحنی در تلاوت مطلوب و با کیفیت نباشد، طرح موضوع بقیه موارد صرفاً جنبه دانشی و غیر کاربردی دارد. عملیاتی کردن آن دانش ها و شاخص ها صرفاً با کمک ابزارهای صوتی و لحنی امکان پذیر بوده و باعث انتقال به مخاطب می شود.

برای رسیدن به این مهم، لازم است به یکسری از الزامات و زیرساخت های کلیدی، ملزم بوده تا بتوانیم بصورت میدانی و دقیق آن ها را شناسایی و راهکارهای مناسب را تعریف و اجرا نماییم. امروزه شاید بدون ایجاد این زیرساخت ها و الزامات نتوان فرهنگ مهندسی تلاوت را بطور صحیح در اذهان عوام و خواص پیاده سازی نمود.

این مقاله و مقالات دیگر آغازی است بر شروع جریان فکری و فرهنگی مهندسی تلاوت در کشور، قطعاً در ادامه این مسیر، موضوعات مهم دیگری وجود دارد که می توان در نشست ها و گردهمایی های آینده، با رویکردهای اثربخش و کارآمد بطور مبسوط مورد بررسی و مطالعه قرار گیرد. حال به چند نمونه از این موضوعات اشاره می شود:

(الف) بررسی الزامات، محدودیت ها و زیرساخت های لازم فردی، محیطی و فرهنگی نشر فرهنگ مهندسی تلاوت.

(ب) چگونگی نقش اساتید و مشاوران فن تلاوت در مهندسی تلاوت.

(ج) تعریف فرآیند رسیدن به مهندسی تلاوت و زمان مناسب اجرای آن.

(د) مهندس تلاوت کیست و چه ویژگی هایی دارد؟

انشالله در آینده های نه چندان دور شاهد رویکردی نوین و آکادمیک در حوزه تلاوت قرآن کریم بوده و بتوانیم ایران و صدای قاریان آن را پس از دوره طلایی مصر به عنوان مرکز تلاوت قرآن جهان اسلام با ارائه سبک های اثرگذار معرفی نماییم.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم
- ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، ۱۴۰۴ ق
- ابن ماجه، محمد بن یزید، سنن ابن ماجه، نشر احیاء الکتاب، بی تا، بیروت
- بحارالانوار، دار احیاء التراث العربی، بیروت
- بخاری، محمد ابن اسماعیل، الصحیح البخاری، دار الفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۰۱ ه ق
- بیهقی، احمد ابن حسین، شعب الایمان، دار الکتب العلمیه بیروت، ۱۴۱۰ ق
- بیژنی اول، سعید. مهندسی صدا، ۱۳۹۴ ش. انتشارات جامعه قاریان قرآن مشهد
- حجازی، جلال. تحلیل تاریخی آموزش فنی و مهندسی در ایران و جهان. ۱۳۷۷ ش
- خلوصی، داود، ایروانی نجفی، مرتضی، پیروفر، سهیلا. واکاوی الحان ممدوح در کلام نبوی؛ پژوهشی درباره حدیث «إِقْرُوا الْقُرْآنَ بِالْحَنِّ الْعَرَبِ». پژوهش های قرآنی، ۱۳۹۶ ش
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، چاپ محمد سید کیلانی، تهران، ۱۳۳۲ ش
- زارعی، ناصر. کتاب زینه القرآن، انتشارات کتاب نیستان، تهران، ۱۳۷۷ ش
- سایت Khamenei.ir، بیانات رهبری در دیدار با قاریان و حافظان قرآن کریم، ۱۴۰۱ ش
- شاه میوه اصفهانی، غلامرضا، هنر تلاوت، نشر تلاوت، تهران، ۱۳۸۷ ش
- شاه میوه اصفهانی، غلامرضا، معماری تلاوت، نشر تلاوت، تهران، ۱۳۸۹ ش
- شعاعی؛ خانی، شاخصه ها و آثار تلاوت معنامحور از دیدگاه آموزه های اسلامی، ۱۳۹۹ ش
- شهمیری، امین. صداشناسی موسیقی، انتشارات خوارزمی، تهران، ۱۳۴۹ ش
- طه محمد عبدالوهاب، یازدهمین نشست تخصصی قاریان و حافظان ممتاز قرآن کریم ۱۳۹۴ ش
- کلینی، محمد ابن یعقوب. الکافی، نشر دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۴۰۷ ق
- گروهی از دانشمندان یونسکو، تاریخ پیشرفتهای علمی و فرهنگی بشر، ترجمه اردشیر نیکپور، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۸ ش
- محفوظ، حسین علی. قاموس الموسیقی، دارالحریه للطباعة، عراق، ۱۹۶۴ م
- محمدی ری شهری، محمد. منتخب میزان الحکمه، انتشارات دارالحديث، ۱۳۹۳ ش
- مروزی، محمد بن نصر، مختصر قیام اللیل و قیام رمضان و کتاب الوتر، پاکستان، نشر حدیث آکادمی فیصل آباد، ۱۴۰۸ ق
- منصوری، پرویز. تئوری بنیادی موسیقی، انتشارات جاووش، تهران، ۱۳۷۰ ش
- نلسون، کریستینا، هنر قرائت قرآن، ترجمه محمد رضا ستوده نیا؛ زهرا جان نثاری لادانی، انتشارات زمان نو، تهران، ۱۳۸۹